

Національний університет
водного господарства
та природокористування

Міністерство освіти і науки України

Національний університет водного господарства та природокористування
Навчально-науковий інститут охорони здоров'я
Кафедра Здоров'я людини і фізичної реабілітації

ЗАТВЕРДЖУЮ

Проректор з науково-педагогічної,
методичної та виховної роботи

_____ О. А. Лагоднюк

“_____” _____ 2018 р.

08-02-32

РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Program of the Discipline

Громадське здоров'я

PUBLIC HEALTH

спеціальність
specialty

227 Фізична терапія, ерготерапія
227 PHYSICAL THERAPY,
ERGOTHERAPY

галузь знань
branch of knowledge

22 Охорона здоров'я
22 Health care

Національний університет
водного господарства
та природокористування

Робоча програма «Громадське здоров'я» для студентів, які навчаються за напрям підготовки 227 «Фізична терапія, ерготерапія». Рівне: НУВГП, 2018. – 16 с.

Розробник: Брега Людмила Борисівна – старший викладач кафедри здоров'я людини і фізичної реабілітації.

Робочу програму схвалено на засіданні кафедри здоров'я людини і фізичної реабілітації.

Протокол від «27» серпня 2018 року № 1

Завідувач кафедри:

Національний університет
водного господарства
та природокористування

(підпис)

Н. Є. Нестерчук
(ініціали та прізвище)

Схвалено науково-методичною комісією за спеціальністю 227 Фізична терапія, ерготерапія.

Протокол від «6» вересня 2018 року № 7

Голова науково-методичної комісії _____
(підпис)

І. М. Григус
(ініціали та прізвище)

© _____, 2018 рік

© _____, 2018 рік

ВСТУП

Програма обов'язкової (нормативної) навчальної дисципліни «Громадське здоров'я» складена відповідно до освітньо-професійної програми підготовки магістра спеціальності «Фізична терапія, ерготерапія».

Предметом вивчення навчальної дисципліни є засвоєння головних принципів використання засобів і методів фізичної реабілітації у відновленні осіб після перенесених гострих патологічних станів і хронічних захворювань.

Міждисциплінарні зв'язки: дисципліна «Громадське здоров'я» є складовою частиною циклу дисциплін професійної та практичної підготовки для студентів за спеціальністю «Фізична терапія, ерготерапія». Вивчення курсу передбачає наявність систематичних та ґрунтовних знань із суміжних курсів – анатомія людини, загальна патологія, профілактика захворювань. Цілеспрямованої роботи над вивченням спеціальної літератури, активної роботи на лекціях, лабораторних заняттях, самостійної роботи та виконання поставлених задач.

Вимоги до знань та умінь визначаються галузевими стандартами вищої освіти України.

Анотація

Під час вивчення дисципліни «Громадське здоров'я» студенти озброюються теоретичними та практичними підходами до фізичної реабілітації в контексті визначення та поняття здоров'я, громадське здоров'я, групи здоров'я; суть захворювань, реабілітаційна діагностика, методи первинної та вторинної профілактики; принципи медичної деонтології та етики, необхідні в повсякденній фахово-реабілітаційній і профілактичній діяльності реабілітолога як невід'ємного етапу всього процесу відновлення здоров'я людини.

Основним завданням курсу є допомога студентам у розширенні світогляду щодо розуміння здоров'я як

багатофакторного елементу людського життя; усвідомлення основних проблем, які стосуються громадського здоров'я, оволодіння системою теоретичних знань і практичних умінь та навичок, необхідних реабілітологу при здійсненні професійної діяльності в реабілітаційних закладах для ефективної реалізації завдань щодо збереження і зміцнення здоров'я та профілактика найпоширеніших захворювань серед населення.

Ключові слова: громадське здоров'я; професійна компетентність; відновлення здоров'я людини; профілактика захворювань; фахово-реабілітаційна діяльність.

Abstract

During the study of the "Public Health" discipline, students are armed with methodical approaches to physical rehabilitation in the context of the definition and concept of health, public health, health care groups; the essence of diseases, rehabilitation diagnostics, methods of primary and secondary prevention; the principles of medical deontology and ethics necessary for everyday professional rehabilitation and preventive activities of a rehabitologist as an integral part of the whole process of restoring human health.

The main objective of the course is to assist students in expanding their outlook on understanding health as a multifactorial element of human life; awareness of the main problems related to public health, the mastery of the system of theoretical knowledge and practical skills and skills required by the rehabilitation specialist in carrying out professional activities in rehabilitation institutions for the effective realization of tasks for preservation and strengthening of health and prevention of the most widespread diseases among the population.

Key words: public health; professional competence; restoration of human health; disease prevention; vocational rehabilitation activities.

1. Опис навчальної дисципліни

Найменування показників	Галузь знань, спеціальність, рівень вищої освіти	Характеристика навчальної дисципліни	
		денна форма навчання	заочна форма навчання
Кількість кредитів: 1 семестр – 3	Галузь знань 22 Охорона здоров'я Спеціальність 227 Фізична терапія, ерготерапія	Нормативна (ІІІ)	
Модулів: 1 семестр – 1		Рік підготовки:	
Змістових модулів: 1 семестр – 2		5-й	5-й
Індивідуальне науково-дослідне завдання		Семестр	
Загальна кількість годин – 90 Денна: 9 семестр – 90 год.		9-й	9-й
		Лекції	
Тижневих годин для денної форми навчання: аудиторних – 2 самостійної роботи студента – 3	Рівень вищої освіти: <u>магістерський</u>	9 семестр – 12 год.	9 семестр – 2 год.
		Практичні, семінарські	
		Лабораторні	
		24 год.	10 год.
		Самостійна робота	
		9 семестр – 54 год.	9 семестр – 78 год.
Індивідуальні завдання:			
Вид контролю: 9 семестр - екзамен			

Примітка.

Співвідношення кількості годин аудиторних занять до самостійної і індивідуальної роботи становить:

для денної форми навчання – 40%

для заочної форми навчання – 20%

2. Мета та завдання навчальної дисципліни

Мета – усвідомлення основних проблем, які стосуються громадського здоров'я, забезпечення оволодіння студентами системою теоретичних знань і практичних умінь та навичок, необхідних реабілітологу при здійсненні професійної діяльності в реабілітаційних закладах для ефективної реалізації завдань щодо збереження і зміцнення здоров'я та профілактика найпоширеніших захворювань серед населення.

Завдання дисципліни полягає у розширенні світогляду студентів щодо розуміння здоров'я як багатофакторного елементу людського життя:

- ознайомлення з новими підходами до визначення й розуміння здоров'я, інформації про рівні здоров'я та фактори, що впливають на громадське здоров'я;
- розглянути досвід діяльності різних секторів суспільства, соціальних інститутів по формуванню відповідального ставлення до здоров'я;
- ознайомити зі специфікою моделювання програм сприяння покращенню здоров'я; особливостями організації та управління діяльністю зі збереження здоров'я та пропаганди ЗСЖ в Україні і за кордоном;
- інноваційними технологіями, моделями, формами організації,
- методами навчання здоров'ю в системі загальної, професійно-технічної та вищої освіти.

У результаті вивчення навчальної дисципліни студент повинен **знати**:

- основні визначення та поняття (здоров'я, громадське здоров'я, валеометрія, тощо);
- основні методи та етапи диспансеризації, групи здоров'я;
- суть захворювань, основні клінічні форми та їх прояви, перебіг, реабілітаційна діагностика, ускладнення;
- методи первинної та вторинної профілактики;
- принципи медичної деонтології та етики, необхідні в повсякденній фахово-реабілітаційній і профілактичній діяльності реабілітолога;
- правила техніки безпеки, професійної безпеки в практичній діяльності реабілітолога.

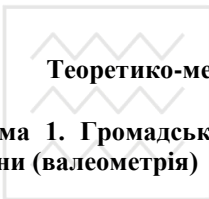
Вміти:

- формувати, зберігати і зміцнювати індивідуальне та громадське здоров'я;
- формувати комплекси реабілітаційних заходів для контингенту здорових людей різного віку на основі діагностики рівня здоров'я (валеометрії);
- збирати анамнестичні дані щодо з'ясування рівня здоров'я здорових і визначення чинників ризику виникнення певних захворювань у здорових людей різної вікової групи;
- проводити реабілітаційне обстеження здорових людей та хворих;

- проводити реабілітаційну діагностику рівня здоров'я здорових, планування та реалізацію реабілітаційних втручань з оцінюванням їх результативності та корекцією;
- володіти методикою проведення практичних навичок валеометрії та реабілітаційної діагностики захворювань;
- проводити вторинну профілактику з метою збереження певного рівня здоров'я та підвищення якості життя пацієнтів на хронічні недуги з використанням залишкового рівня здоров'я;
- дотримуватися правил техніки безпеки, охорони праці в галузі, протиепідемічного режиму, професійної реабілітаційної безпеки в практичній діяльності.
- використати отримані знання під час планування, реалізації та контролю ефективності програм фізичної реабілітації.

3. Програма навчальної дисципліни

Змістовий модуль 1.

Теоретико-методологічні основи громадського здоров'я

Тема 1. Громадське здоров'я як наука. Визначення рівня здоров'я людини (валеометрія)

Визначення поняття, предмет і об'єкт громадське здоров'я. Зв'язок із іншими науками. Рівні здоров'я. Історичні аспекти розвитку громадського здоров'я. Методи дослідження громадського здоров'я.

Загальні принципи й основні завдання громадського здоров'я. Формування, збереження і зміцнення здоров'я здорових людей і вплив різних чинників на ці процеси. Здоровий спосіб життя людини як універсальний та найефективніший чинник її здоров'я. Роль санітарної освіти у формуванні здоров'я. Універсальна формула здоров'я (цілісність, відповідальність, компетентність).

Формування здоров'я сучасної людини. Здоровий спосіб життя як умова збереження і зміцнення здоров'я. Складові здорового способу життя. Взаємозв'язок основних ознак, складових і чинників здоров'я. Основні принципи формування фізичного здоров'я людини на внутрішньоутробному етапі та в дитячому віці. Вплив способу життя на здоров'я людини. Вплив несприятливого навколишнього середовища на стан здоров'я. Визначення рівня здоров'я дорослої здорової людини (валеометрія).

Тема 2. Здоров'я як багатовимірний феномен людського життя

Сутність громадського здоров'я. Фактори, які впливають на здоров'я. Критерії здоров'я. Генетичний фактор здоров'я. Медико-фізіологічні й психологічні аспекти забезпечення здоров'я. Чинники здорового способу життя: а) оптимальний руховий режим; б) раціональне харчування; в) раціональний режим життя; г) тренування імунітету та загартування; д) психосоціальна та статеві культура; ж) відсутність шкідливих звичок. Громадська охорона здоров'я. Роль громади (територіальної спільноти чи об'єднання за інтересами) у формуванні здорового способу життя. Основні напрями діяльності громади для формування здорового способу життя.

Показники індивідуального і громадського здоров'я. Взаємозв'язок між індивідуальним та громадським здоров'ям. Комплекс демографічних показників: народжуваність, смертність (загальну, дитячу, перинатальну, дитяча, по-вікова), середню тривалість майбутнього життя; показники захворюваності (загальної, середні віковими групами, для інфекційних, хронічних неспецифічних захворювань, окремих видів захворювань, захворюваності з тимчасовою втратою працездатності та т. д.); показники інвалідності (загальної, дитячої, по-вікової, з причин); рівень фізичного розвитку.

Тема 3. Концептуальні підходи сприяння покращенню здоров'я

Історія становлення концепції сприяння покращенню здоров'я. Принципи сприяння покращенню здоров'я. Сутність основних п'яти напрямів пріоритетної діяльності зі сприяння покращенню здоров'я. Профілактика здоров'я. Сучасна світова та європейська політика і стратегія в сфері громадської охорони здоров'я. Оттавська хартія сприяння здоров'ю. Програма Всесвітньої організації охорони здоров'я «Здоров'я для всіх у XXI столітті». Діяльність Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ), міжнародних та національних організацій по громадській охороні здоров'я. Реальний стан політики сприяння покращенню здоров'я в Україні. Законодавче та нормативне забезпечення діяльності з сприяння покращенню здоров'я: вітчизняний та закордонний досвід.

Загальні підходи до визначення політики сприяння здоров'ю та здорового способу життя в законодавстві України. Проблема полегшення здорового вибору відносно харчування у вітчизняному законодавстві. Проблема здорового вибору фізичних вправ/рухової активності в законодавстві України. Проблема зменшення шкоди від алкоголю, тютюну та інших наркотичних засобів в законодавстві України. Проблема забезпечення сприятливого для здоров'я середовища в вітчизняному законодавстві. Залучення експертів з питань реабілітації із громадських неурядових організацій для формування

програм реабілітації та максимального врахування потреб осіб із обмеженими можливостями. Медико-реабілітаційна експертна комісія.

Змістовий модуль 2.

Медико-соціальні засади громадського здоров'я

Тема 4. Вікові аспекти громадського здоров'я

Гендерні аспекти формування та збереження здоров'я. Здоров'я населення різних вікових груп: підлітків, молоді людей працездатного віку, людей похилого віку тощо. Психологічні проблеми громадського здоров'я в кризових і екстремальних соціальних ситуаціях. Механізми збереження здоров'я при стресах і адаптації.

Репродуктивне здоров'я чоловіків та жінок. Репродуктивна та рекреативна функції статевого життя. Хвороби, що передаються статевим шляхом. Поняття ВІЛ/СНІДу. Імунодефіцит. Частота, медико-соціальні наслідки, причини поширення. Профілактика. Координація роботи з боротьби зі ВІЛ/СНІДом.

Фактори впливу на стан репродуктивного здоров'я та механізми формування мотивації дітей та молоді до його збереження. Потенціал громади у збереженні та зміцненні репродуктивного здоров'я дітей та молоді. Розробка просвітницьких програм/тренінгів із питань репродуктивного здоров'я.

Тема 5. Роль здорового способу життя у збереженні і зміцненні громадського здоров'я

Поняття здорового способу життя в історичному аспекті. Здоровий спосіб життя і фізична культура. Розподіл фізичних вправ в залежності від впливу на органи та системи. Вплив оздоровчої фізичної культури на організм. Фізична культура у забезпеченні здорового способу життя студентів. Особливості застосування оздоровчої фізичної культури у фізичній реабілітації.

Визначення поняття раціонального харчування та загальні вимоги до нього. Енергетичні витрати організму, енергетична цінність їжі. Потреби людини в енергії залежно від статі, віку, професії тощо. Роль білків, жирів, вуглеводів, вітамінів і мінеральних речовин у харчуванні здорової людини. Режим харчування.

Профілактика гострих кишкових захворювань і харчових отруєнь. Запобігання професійним захворюванням за допомогою фізичних вправ та лікувально-профілактичного харчування. Організація лікувально-профілактичного харчування.

Тема 6. Шляхи оздоровлення організму

Основи формування здорового способу життя. Прийоми та методи фізичного оздоровлення організму. Особливості рухової активності різних груп населенні з урахуванням віку, характеру праці, стану здоров'я. Рухова активність, оздоровче тренування, загартовування, раціональне харчування, раціональний режим праці і відпочинку. Шляхи відновлення. Особливості формування складових здоров'я та здорового способу життя у пацієнтів. Методики зняття втоми. Методи та методика оздоровчих процедур. Прийоми та методи фізичного оздоровлення за допомогою раціонального харчування та очищення організму.

4. Структура навчальної дисципліни

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин											
	денна форма					Заочна форма						
	у с ь о г о	у тому числі					у с ь о г о	у тому числі				
		л	п	ла б	ін д	с.р.		л	п	ла б	інд	с.р.
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Модуль 1												
Змістовий модуль 1. Теоретико-методологічні основи громадського здоров'я												
Тема 1. Предмет і завдання громадського здоров'я. Визначення рівня здоров'я людини (валеометрія).	14	2		4		8						12
Тема 2. Здоров'я як багатовимірний феномен людського життя.	14	2		4		8		2		2		13

Тема 3. Концептуальні підходи сприяння покращенню здоров'я.	14	2		4		8				2		13
Разом за змістовим модулем 1	42	6		12		24						38
Змістовий модуль 2. Медико-соціальні засади громадського здоров'я												
Тема 4. Вікові аспекти громадського здоров'я.	16	2		4		10				2		14
Тема 5. Роль здорового способу життя у збереженні і зміцненні громадського здоров'я.	16	2		4		10				2		13
Тема 6. Шляхи оздоровлення організму.	16	2		4		10				2		13
Разом за змістовим модулем 2	48	6		12		30			2	10		40
Усього годин	90	12		24		54			2	10		78

5. Темати лабораторних занять

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
1.	Основні завдання громадського здоров'я.	2
2.	Визначення рівня здоров'я дорослої здорової людини. Валеометрія.	2
3.	Здоров'я – феномен людського життя.	2
4.	Показники індивідуального і громадського здоров'я.	2
5.	Концептуальні підходи сприяння покращенню здоров'я.	2
6.	Загальні підходи до визначення політики програм реабілітації осіб із обмеженими можливостями в законодавстві України.	2
7.	Вікові аспекти громадського здоров'я.	2
8.	Особливості формування складових здоров'я та здорового	2

	способу життя у чоловіків та жінок.	
9.	Роль здорового способу життя у збереженні і зміцненні громадського здоров'я.	2
10.	Запобігання професійним захворюванням за допомогою фізичних вправ та лікувально-профілактичного харчування.	2
11.	Шляхи оздоровлення організму.	2
12.	Особливості формування складових здоров'я та здорового способу життя у пацієнтів.	2

6. Самостійна робота

№ з/п	Назва теми	Кількість годин	
		денна	заочна
1	Планування та реалізація соціальних програм зі сприяння покращенню здоров'я.	6	8
2	Моделювання та впровадження програм по формуванню здорового способу життя в учнівському та студентському середовищі.	6	8
3	Роль громади (територіальної спільноти чи об'єднання за інтересами) у формуванні здорового способу життя.	6	8
4	Вплив засобів масової інформації та рекламно-інформаційних технологій на формування здорового способу життя молоді людини.	6	9
5	Використання інтерактивних форм соціально-педагогічної діяльності в освітньо-профілактичній роботі заради здоров'я.	6	9
6	Особливості роботи медико-реабілітаційних експертних комісій.	6	9
7	Особливості залучення експертів з питань реабілітації із громадських неурядових організацій для формування програм реабілітації та максимального врахування потреб осіб із обмеженими можливостями.	6	9
8	Особливості застосування фізичних лікувальних факторів у фізичній реабілітації.	6	9
9	Шляхи оздоровлення організму.	6	9
	Разом	54	78

7. Індивідуальні завдання

1. Підсумком самостійної роботи над вивченням дисципліни є: робота над виконанням лабораторних робіт щодо дослідження стану громадського населення.
2. Аналіз дослідження показники індивідуального і громадського здоров'я.
3. Комп'ютерна презентація: «Роль здорового способу життя у збереженні і зміцненні громадського здоров'я».

8. Методи навчання

1. Словесні: розповідь-пояснення, бесіда, лекція.
2. Наочні (ілюстрація, демонстрація).
3. Лабораторні: вправи, лабораторні роботи, реферати.

Основними формами вивчення курсу є лекції, лабораторні заняття, індивідуальні та групові консультації, під керівництвом викладача, підготовка реферату, виступ з доповіддю на студентській науковій конференції, а також самостійна робота, що забезпечує закріплення теоретичних знань, сприяє набуттю практичних навичок і розвитку самостійного мислення. Семінарські заняття узагальнюють матеріал вивченого розділу.

9. Методи контролю

1. Поточний контроль включає оцінку теоретичних знань, практичних навичок та самостійну роботу. Поточний контроль здійснюється на кожному лабораторному занятті відповідно конкретним цілям, під час індивідуальної роботи викладача зі студентом для тих тем, які студент опрацьовує самостійно і вони не належать до структури лабораторного заняття.

2. Модульний контроль через навчально-науковий центр незалежного оцінювання.

3. Підсумковий контроль знань – екзамен відбувається відповідно до Положення про семестровий поточний та підсумковий контроль навчальних досягнень здобувачів вищої освіти (сайт НУВГП).

Педагогічний контроль здійснюється з дотриманням вимог об'єктивності, індивідуального підходу, систематичності і системності, всебічності та професійної спрямованості контролю.

Використовуються такі методи усного контролю, які мають сприяти підвищенню мотивації студентів-майбутніх фахівців до навчально-пізнавальної діяльності. Відповідно до специфіки фахової підготовки перевага надається усному, тестовому та практичному контролю.

10. Розподіл балів, які отримують студенти

Поточне тестування та самостійна робота						Підсумковий тест (екзамен)	Сума
Змістовий модуль №1			Змістовий модуль № 2				
T1	T2	T3	T4	T5	T6	40	100
10	10	10	10	10	10		

Шкала оцінювання

Сума балів за всі види навчальної діяльності	Оцінка за національною шкалою	
	для екзамену, курсового проекту (роботи), практики	для заліку
90 – 100	відмінно	зараховано
82-89	добре	
74-81		
64-73	задовільно	
60-63		
35-59	незадовільно з можливістю повторного складання	не зараховано з можливістю повторного складання
0-34	незадовільно з обов'язковим повторним вивченням дисципліни	не зараховано з обов'язковим повторним вивченням дисципліни

11. Методичне забезпечення

1. Опорні конспекти лекцій.
2. Інтерактивний комплекс навчально-методичного забезпечення дисципліни (НКНМЗД).
3. Нормативні документи ВООЗ України.
4. Наочні посібники та відеофільми.
5. Матеріальні засоби навчання техніко-тактичних дій, комп'ютерне забезпечення.
6. Інформаційні ресурси у цифровому репозиторії / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ep3.nuwm.edu.ua/view/shufr/05-07-22.html/>; Методичні вказівки до виконання лабораторних робіт з дисципліни «Громадське здоров'я» для студентів магістрів НУВГП денної форми навчання / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ep3.nuwm.edu.ua/6147/>

12. Рекомендована література

Базова

1. Громадське здоров'я: підручник для студ. вищ. мед. закладів / В.Ф. Москаленко, О.П. Гульчій, Т. С. Грузева [та ін.]. – Вид. 3. – Вінниця: Нова книга, 2013. – 560 с.
2. Основи громадського здоров'я: теорія і практика. Навчально-методичний посібник / За заг. ред. О.В. Безпалько. Ужгород.: ВАТ «Патент», 2008. – 322 с.
3. Жуков Г.М. Практичні та теоретичні аспекти управління здоров'ям населення // Охорона здоров'я України / Г.М. Жуков, Ф.П. Ринда. – 2002. – №1. – С. 32-35.
4. Статистика охорони здоров'я: підручник / Г. С. Столяров, Ю. В. Вороненко, М. В. Голубчиков. – К.: КНЕУ, 2002. – 230 с.
5. Соціальна медицина та організація охорони здоров'я: Підручник / За ред. Ю.В. Вороненка. – Тернопіль: Укрмедкнига. 2002. – 332 с.

Допоміжна

1. Безпалько О. В. Профілактика ВІЛ/СНІДу та ризикованої поведінки серед вихованців притулків для неповнолітніх : зб. інформ.-метод. матер. / [О. Безпалько, О. Виноградова, Т. Журавель та ін.]; за заг. ред. Т. В. Журавель, Т. Л. Лях. – К. : Версо-04, 2004. – 120 с.
2. Моніторинг і оцінка діяльності з формування здорового способу життя / О.М. Балакірева, О.О. Яременко, Р.Я. Левін та ін. – К., 2005. – 132 с.
3. Постанова Кабінету Міністрів України «Про моніторинг стану здоров'я населення, діяльності та ресурсного забезпечення закладів охорони здоров'я» / Офіційний вісник України. – 2001. – № 52. – Ст. 2272.
4. Сучасні підходи у сфері охорони громадського здоров'я та його популяризації / Упоряд.: Н.В. Зимівець, В.В. Крушельницький, Т.І. Мірошніченко; За заг.ред. І.Д. Звереві. – К., 2003. – 95 с.

13. Інформаційні ресурси

1. Громадське здоров'я: підручник для студ. вищ. мед. закладів / В.Ф. Москаленко, О.П. Гульчій, Т. С. Грузева [та ін.]. – Вид. 3. – Вінниця: Нова книга, 2013. – 560 с. Режим доступу: <https://books.google.com.ua/>
2. Основи громадського здоров'я: теорія і практика. Навчально-методичний посібник / За заг. ред. О.В. Безпалько. Ужгород.: ВАТ «Патент», 2008. – 322 с. Режим доступу: <http://distance.dnu.dp.ua/ukr/nmmateriali/documents/osngromad.pdf>
3. Соціальна медицина та організація охорони здоров'я: Підручник / За ред. Ю.В. Вороненка. – Тернопіль: Укрмедкнига. 2002. – 332 с. Режим доступу: <http://www.meduniv.lviv.ua>

